

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2010:14
ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1

Fisktrappa i Kvarsebobäcken

Östergötland, Kvarsebo socken, Kvarsebo 3:1

Helmut Bergold och Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2010:14
ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1

Fisktrappa i Kvarsebobäcken

Östergötland, Kvarsebo socken, Kvarsebo 1:3
Helmut Bergold och Annica Ramström

Arkeologgruppen i Örebro AB

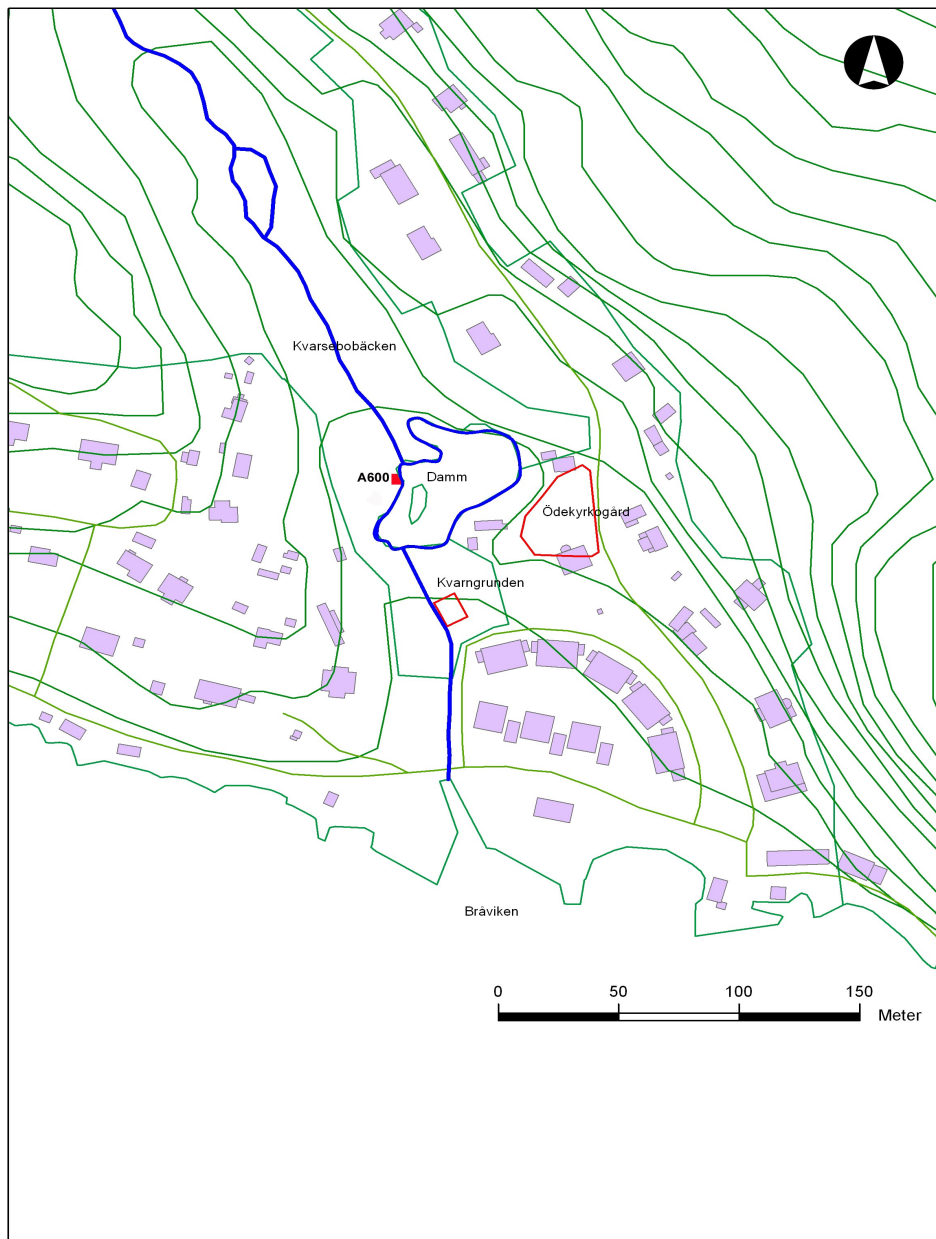
Drottninggatan 11,
70210 Örebro
Tel. 019-6090410

www.arkeologgruppen.se
info@arkeologgruppen.se

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	5
Bakgrund	7
Utredningsområde och kulturmiljö	7
Syfte och metod	8
Resultat och åtgärdsförslag.....	9
Ettapp 1.....	9
Arkivstudier	9
Inventering.....	10
Åtgärdsförslag	12
Utvärdering av undersökningsplanen.....	13
Referenser	13
Administrativa uppgifter	14

Sammanfattning

Figur 1. Översiktskarta med Kvarsebobäcken, dammen, kvarngrunden och A600 är markerade med rött.

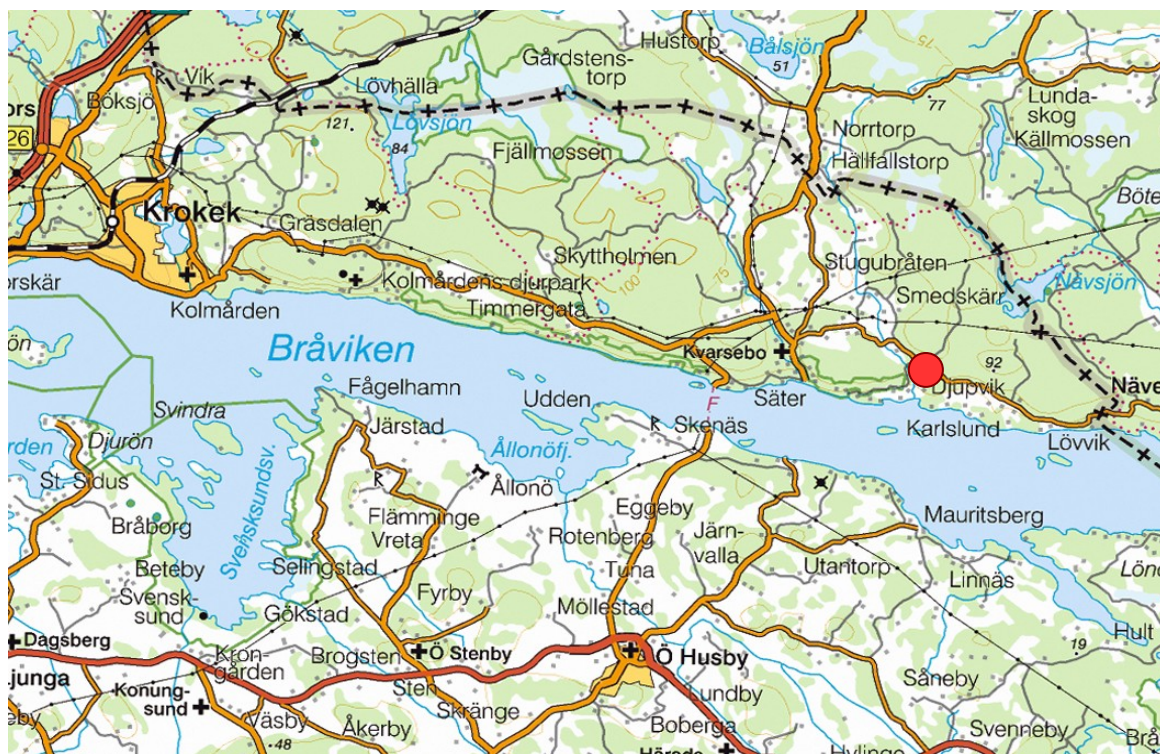
I samband med planer att anlägga en fiskväg vid Kvarsebo Kvarn, RAÄ Kvarsebo 23:1, har Arkeologgruppen i Örebro AB genomfört en särskild arkeologisk utredning etapp 1. Utredningsområdet omfattade cirka 10.000 m² och bestod av en välbevarad kvarnlämning med en kvarngrund, en damm, dammluckor och vattenfåror.

I det historiska kartmaterialet kunde konstateras att kvarnen varit belägen på samma plats åtminstone sedan år 1679. Kvarnen togs ur bruk år 1957 och revs år 1972.

Vid fältinventeringen återfanns, vid kvarndammens västra strand, ett eventuellt fundament till en byggnad, A600. Möjligen kan den holme eller halvö som finns i kvarndammen sättas i samband med detta fundament. Det skulle i så fall röra sig om en äldre lämning än den kända kvarnen och vara anlagd före det att dammen anlades.

Bakgrund

I samband med att Norrköpings kommun planerar en ny fiskväg vid Kvarsebo Kvarn, RAÄ Kvarsebo 23:1, har Arkeologgruppen i Örebro AB genomfört en särskild arkeologisk utredning etapp 1 bestående av arkivstudier och fältinventering. Det aktuella området uppgår till cirka 10.000 m² och är beläget strax norr om badplatsen i Kvarsebo, på Bråvikens norra strand. Själva fiskvägen är tänkt att gå från Bråviken upp i Kvarsebobäcken. Som läget är i dag kan fiskarna inte vandra upp från Bråviken, samtidigt som andra fiskar är instängda i kvarndammen och inte kan ta sig ut i Bråviken. Fältinventering och arkivstudier genomfördes i mitten av november år 2010 av Helmut Bergold och Annica Ramström. Uppdragsgivare var Norrköpings Kommun.

Figur 2. Kvarsebo markerat med röd prick.

Utredningsområde och kulturmiljö

Utredningsområdet utgörs av en kvarnmiljö som innehåller en kvarnruin, RAÄ Kvarsebo 23:1, en kvarndamm samt dammluckor och vattenfåror. Kvarnen, som kallas den nedre kvarnen, togs ur drift år 1957 och revs år 1972. Samtliga lämningar är välbevarade om än i behov av restaurering på sikt. Kvarnruinen RAÄ 23:1 består av en 3x11 meter stor murad stengrund som är 0,5-1,2 meter hög, av stenar i storleken 0,4-1,0 meter. I södra hörnet av ruinen är ett kvarnhjul placerat.

Figur 3. Kvarngrunden. Foto: Arkeologgruppen.

Kvarndammen som är njurformad är cirka 75 meter lång och 20-50 meter bred. Mitt i dammen finns en glest trädbevuxen holme. Den omkringliggande marknivån är betydligt högre, vilket ger kraftiga slänter ner mot dammen och längre i norr även mot bäcken. Området är kring dammen är inte lättillgängligt. Två dammluckor som leder ut i två separata vattenfåror reglerar vattenflödet till kvarnen och vidare ut i Bråviken. Idag används endast den ena dammluckan och vattenfåran, den i öster, medan den västra dammluckan och fåran har fått förfalla.

Öster om kvarnen och dammen, på en höjd, finns en gård som tidigare ingick i kvarnfastigheten, mjölnarbostaden. Det rör sig om en väl sammanhållen miljö för en mjölkvarn, även om delar av området i dag är dåligt underhållet och delvis används som kompost och ristipp.

Omkringliggande fornlämningar består bland annat av en ödekyrkogård som tillhört ett kapell, Kristina kapell, som tidigare stått på platsen. I övrigt finns ett antal boplatser från stenåldern registrerade både nord och nordöst om kvarnlämningen.

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska utredningen etapp 1 var att fastställa hur den befintliga fornlämningen i området skulle komma att beröras av arbetsföretaget. Utredningen skulle också fastställa om fler fornlämning/ar ovan mark fanns och om dessa i så fall berörs i samband med arbetet med den nya fiskvägen. Eventuella

påträffade misstänkta lämningar beskrevs. Om möjlighet fanns skulle en avgränsning av fornlämningen göras.

Resultatet av den arkeologiska utredningen etapp1 ska kunna användas som ett fullgott underlagsmaterial i en fortsatt besluts- och planeringsprocess.

Resultat och åtgärdsförslag

Nedan följer resultaten från utredningen etapp 1 som bestod av arkivstudier och fältinventering. De arkiv som studerats är FMIS för fornlämningsmiljö, Lantmäteriets databas för historiska kartor som omfattar Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriverkets arkiv samt Rikets allmänna kartverk, Historiska Museets fynddatabas samt Svenskt Diplomatarium på Riksarkivet, samtliga arkiv är webbaserade. Utöver detta har Kungliga Bibliotekets sökarkiv Libris samt Riksantikvarieämbetets sökarkiv Vitalis använts för att söka upp eventuella tidigare undersökningar i området.

Etapp 1

Arkivstudier

Det äldsta skriftliga belägg som hittats för Kvarsebo kvarn är en karta från år 1679 (Geografisk avmätning av Kvarsebo socken 1679, Lantmäteristyrelsen arkiv akt D56-1:c13:25). Kvarnen ligger i samma läge som dagens kvarngrund. På kartan finns även Christiina Cappell markerat som idag är en ödekyrkogård, men som när kartan gjordes var aktiv. I Kvarsebobäcken finns vid den här tiden ingen mer kvarn än den som är aktuell för utredning. Enligt hembygdsföreningen ska det ha funnits ytterligare en kvarn i Kvarsebo, belägen norr om Kvarsebo RAÄ 23:1 och gå under benämningen den övre kvarnen, den ska enligt skriftliga belägg ha varit aktiv under 1700-talet. Hembygdsföreningen menar också att den nedre kvarnen kan ha varit aktiv från mitten av 1300-talet, tyvärr saknas idag skriftliga belägg för detta. Under medeltiden var kvarnar ofta kopplade till samhällets övre skikt och kan därför hittas bland de bevarade medeltidsbrev i form av gåvobrev, testamenten eller brev som rör affärstransaktioner. Kvarnen i Kvarsebo finns inte omnämnd i något av de bevarade medeltidsbrev, däremot finns en kvarn i Djupvik, öster om Kvarsebo, belagd från år 1359.

I det bevarade kartmaterialet har kvarnen haft samma läge som dagens bevarade grund. År 1807 avmättes kvarnens ägor för att skattläggas. I de skriftliga dokumenten till avmätningen kan utläsas att kvarnen tidigare, före skattläggningen, legat på Östkind's häradsallmänning.

Enligt Fornminnesregistret finns ett lösfynd i form av en trindyxa registrerad inom undersökningsområdet, RAÄ Kvarsebo 82:1. Förekomsten av föremålet är svårt att sätta in i ett sammanhang,

då det höjdmässigt hör hemma i en annan kontext. Platsen där yxan hittades bör ha legat under vatten vid tiden för dess tillkomst.

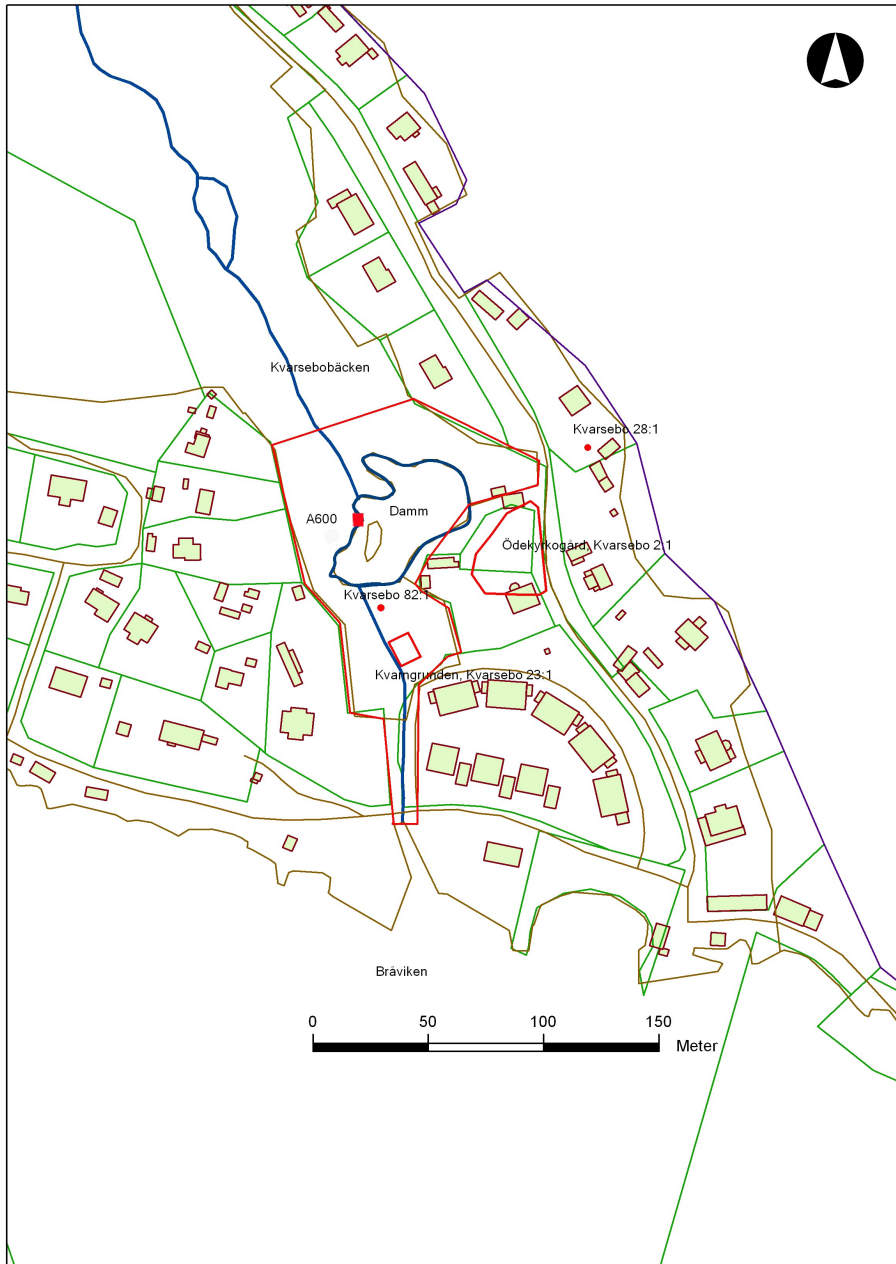
I det direkta närområdet har inga arkeologiska undersökningar eller inventeringar gjorts. Däremot ligger den kända Säterboplatsen (RAÅ Kvarsebo 13:1) ett stycke öster om utredningsområdet, boplatsen dateras till neolitikum och var den första neolitiska boplatsen som upptäcktes utmed Bråviken (Stenvall 2004:5).

Inventering

Vid fältinventeringen konstaterades att området för själva kvarngrunden var kraftigt markberett, när denna markberedning kommit till stånd är svårt att säga men inga äldre lämningar kunde registreras ovan mark på detta lägre parti. Kvarngrundens utseende gör en datering till 1800-talet rimlig, men enligt det historiska kartmaterialet ska det ha funnits föregångare till den kvarngrund som finns idag. Av kvarnens föregångare eller eventuell bodbebyggelse i anslutning till kvarnen finns inget synligt ovan mark.

De båda vattenfårorna nedanför dammen och dammluckorna är stenskodda även om skoningen i den västra fåran, som är torrlagd, är i dåligt skick och delvis nedrasad. I de delar av den västra fåran som är bevarad syns en kallmurad stenskonung på upptill 1 meter av sten i storleken 0,1-0,2 meter i diameter.

Dammvallen som är kallmurad är förhållandevis välbevarad även om den till vissa delar behöver restaureras för att inte falla samman. Vissa delar av dammvallen ser ut att vara påbyggd eller restaurerad. Stenarna i vallen är huggna, cirka 1-1,5 meter stora.

Figur 4. Översikt med utredningsområdet och intilliggande RAÄ-nummer markerade.

Figur 5. Kvarndammen. Foto: Arkeologgruppen.

Kvarndammen är belägen norr om kvarnen och här finns branta sluttningar ner mot dammen från ovanliggande marknivåer. Slänterna används idag som ristipp av de kringboende. Vad som inte är synligt i kartmaterialet till dammen är en holme eller halvö. Vid inventeringstillfället var det inte möjligt att ta sig till holmen, så det kunde inte avgöras om den var naturlig eller anlagd. Direkt väster om holmen, på dammens västra strand, fanns en formation som skulle kunna utgöra resterna efter en äldre lämning. Det rör sig om en 6x6 meter stor och 0,5 meter hög utfyllnad av sten som sticker ut i dammen, A600. Mot dammen finns en rak linje som i söder avslutas med ett vinkelrätt hörn, vilket får formationen att se anlagd ut. När det gäller äldre vattenkvarnar är det inte ovanligt att det finns ett fundament på fasta land och ett fundament på en holme eller uppbyggnad i bäcken, fundamenten är grunden till en byggnad som stått tvärs över bäcken. Liknande vattenkvarnar kända från till exempel Danmark där de dateras till medeltid. När det gäller en eventuell lämning vid Kvarsebo Kvarn rör det sig om en tid före det att Kvarsebobäcken har dämmts upp, det vill säga i det här fallet före den första kända dateringen av dammen år 1679.

Åtgärdsförslag

Om eventuella murar eller fåror kommer att beröras på ett sådant sätt att de förändras kraftigt föreslås att en murdokumentation utförs på dammvallen och de bevarade delarna av vattenfårorna.

Om den västra delen av dammen eller holmen/halvön mitt i dammen kommer att beröras bör en arkeologisk utredning etapp 2

göras för att konstatera om det rör sig om ett uppbyggt fundament eller om det är en naturlig förhöjning.

Vid större grävarbeten invid kvarngrunden bör en arkeologisk etapp 2 utföras då det är känt via det historiska kartmaterialet att det finns äldre lämningar på platsen som idag inte är synliga ovan mark.

Utvärdering av undersökningsplanen

Undersökningsplanen är skriven för en särskild arkeologisk utredning etapp 1 och 2, i det här skedet har endast en särskild arkeologisk utredning etapp 1 genomförts, av den anledningen har inte de syften, frågeställningar och målsättningar som rör en etapp 2 uppfyllts i det här skedet.

Ingen kontakt med Kvarsebo hembygdsförening har tagits i det här skedet. Däremot har texter från deras hemsida använts för att få en bredare uppfattning om bygden.

Referenser

Stenvall, J. 2004. I sydslutningen till Säterboplatsen. Schaktning för ny högspänningsledning intill Säterboplatsen i Kolmården, Kvarsebo socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet, UV Öst rapport 2004:55.

Kvarsebo hembygdsförening – www.kvarsebo.nu

Administrativa uppgifter

Arkeologgruppens ärendenummer: ag2010_23

Länsstyrelsens dnr: 431-4288-10

Projektnummer: 2010_23

Undersökningstid: Fältinventering 2010-11-18

Projektgrupp: Helmut Bergold och Annica Ramström

Exploateringsyta: 10.000 m²

Inventerat: 10.000 m²

Läge: Ekonomiska kartan blad Kvarsebo 9G 0j

Koordinatsystem: RT90

Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:

Höjdsystem: RH70

Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm: 1 översiktsplan.

Fynd: Inga fynd.